

не принципи наукового світосприйняття і не догмати церкви, а віра в прикмети, астрологічні прогнози та розповіді про підступи чаклунів.

Доцільним продовженням започаткованого досвіду емпіричних досліджень постсекулярної свідомості студентів факультету культурології ХДАК має стати здійснення аналогічних досліджень серед студентів інших ВНЗ Харкова, що надасть змоги значно уточнити окреслену конфігурацію типу постсекулярної свідомості представників першого покоління «народжених в Україні».

Список літератури

1. Ніколаєва А. Вірування у повсякденному житті українців (кінець ХХ — поч. ХХІ ст.) / А. Ніколаєва. — Х. : Харківський приватний музей міської садиби, 2009. — 95 с.
2. Гаврілова Н. С. Релігійна свідомість сучасного студентства в контексті світоглядного плюралізму (на матеріалах України). Автореф. дис. ... канд. філос. наук / Н. Гаврілова. — К. : ІФ ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2007. — 20 с.

Надійшла до редколегії 20.03.2013 р.

УДК 008:130.2

Ю. І. МАРЦІЙЧУК

ПРОЦЕСИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ В КУЛЬТУРІ: СУЧАСНИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ КОНТЕКСТ

Аналізуються сучасні напрями дослідження процесів візуалізації в межах культурологічного аспекту проблеми. Особливу увагу приділено вивченню специфіки візуалізації.

Ключові слова: візуалізація, візуальне мислення, візуальний образ, віртуалізація, культурологічний аспект.

Анализируются современные направления исследования процессов визуализации в рамках культурологического аспекта проблемы. Особое внимание уделено изучению специфики визуализации.

Ключевые слова: визуализация, визуальное мышление, визуальный образ, виртуализация, культурологический аспект.

The actual directions in researches of the visualization processes are analyzed, the culturological aspect of visualization is considered in this work. Particular attention is paid to specification of visualization.

Key words: visualization, visual thinking, visual image, virtualization, culturological aspect.

Актуальність дослідження візуалізації полягає в тому, що на сучасному етапі остання є однією з форм існування культурних феноменів і способом трансляції наступності та динаміки соціокультурних змін. Однак візуалізацію не слід сприймати як виключно сучасний феномен. Значимість візуального компонента характерна для кожного історичного етапу розвитку культури. Так, для культури первісної доби візуалізація мала функціонально інше навантаження. Передусім слід говорити про чуттєво-образне осмислення світу первісною людиною. Тоді як сьогодні візуалізація відразу надає повністю

сформовані уявлення про будь-які об'єкти. При цьому суб'єктивно чи технічно сконструйований образ, який подається у завершеному вигляді, не залишає враження недовомовленості й не сприяє розвиткові творчого уявлення.

Посилення впливу візуалізації на всі сфери суспільного життя зумовило наукову рефлексію щодо означеної проблематики. З 1990-х рр. осмислити процеси візуалізації намагалися, насамперед, зарубіжні теоретики: М. Джей, Дж. Елкінс, Н. Мірзоев, В. Дж. Т. Мітчелл, К. Моксі [22–26]. Особливо важлива ідея Н. Мірзоева (яка згодом набула подальшого розвитку в більшості дослідників) про те, що в сучасній культурі суттєвим є не стільки збільшення кількості візуальних образів, скільки прагнення «візуалізувати екзистенцію» [25, с. 6].

У 2000-х рр. збільшується кількість вітчизняних розвідок, в яких зосереджується увага на сучасних культурних процесах, що невіддільні від візуальних вимірів. Проблеми візуалізації досліджують науковці в межах філософського (І. А. Герасимова, І. І. Данилкіна, О. І. Єлхова, А. О. Жигарева, Н. В. Межеричька, Г. М. Певченко, О. А. Пушонкова, В. В. Савченко), психологічного (В. О. Моляко, С. М. Симоненко), мистецтвознавчого (З. І. Алфьорова, А. Ю. Демшина, В. Д. Сидоренко), педагогічного (З. Ф. Аббарова, О. Б. Єрмілова) знань, однак культурологічні аспекти лише побічно розглядаються.

Мета статті — визначити напрями дослідження проблем візуалізації та оцінити їх результативність.

Аналітичний погляд на концептуалізацію візуалізації дозволяє розкрити різноманітні інтерпретації і позиції, наявні в сучасній науковій літературі, та продемонструвати ступінь опрацювання проблеми. Серед багатьох проблем дослідження візуалізації увагу теоретиків привертають поки що декілька, а саме: виявлення взаємозв'язку вербального й візуального, специфіки сприйняття та конструювання візуальних образів, механізмів візуальної репрезентації гендерної ідентичності суб'єкта, особливостей трансляції науково-теоретичного знання у візуальному форматі.

Один із сучасних напрямів дослідження процесів візуалізації в культурі пов'язаний із визначенням кореляції вербально-візуальне. У межах названого пошуку посилюється увага до культурних трансформацій, позначених переходом від подання інформації у вербальних кодуваннях до її відтворення в образах.

Типовою в цьому сенсі є позиція В. В. Савченко, котра порушує питання, наскільки «зображення може заміщати словесно подану інформацію — роль, до виконання якої візуальне в певній мірі підштовхують тенденції розвитку сучасної культури» [18, с. 3]. Вирішити дилему дослідниці уможливають наукові пошуки щодо кореляції вербального й візуального на прикладі художнього перекладу. Пояснення вибору слова «переклад» у межах існуючого протиріччя ґрунтується на думці, що «ми не ведемо розмову про обов'язкову

повну адекватність чи тим більше тотожність мов, а розглядаємо ситуацію у площині перекладу текстів, і навіть точніше — їхніх сенсів» [19, с. 134]. Можна погодитися з міркуваннями В. В. Савченко про те, що під час заміщення вербальних засобів інформації візуальними важливо пам'ятати про необхідність перенесення ідентичного змісту певної соціокультурної ситуації. У такому разі візуалізація здатна в повному обсязі передати й відтворити зміст предмета, а також не призведе до плутанини в інтерпретації сенсів, які вкладаються у візуально відтворені явища.

Відповідь на проблему взаємозв'язку вербального та візуального компонентів намагалася знайти й О. В. Воробйова під час дослідження культури мови сучасної реклами. На думку науковця, «вербальний і візуальний рівні втілюються під час передачі образної конотації, реалізації архетипових образів, символічних смислів і стереотипних уявлень» [6, с. 17]. При цьому варто підкреслити: на відміну від В. В. Савченко, дослідниця розставляє акценти таким чином, що лише прямий зв'язок вербального й візуального забезпечує передачу єдиного сенсу. Однак непряма кореляція вибудовує візуальний сегмент відповідно до стереотипів, символів та архетипів. Отже, форма візуального звернення обирається, наприклад, з метою викликати необхідну реакцію цільової аудиторії.

Зміщення акцентів від вербального до візуального набуває втілення в організації комунікативних практик. Основуючись на роботі Г. Лассвелла, створює й аналізує структуру візуального комунікаційного процесу А. Бергер. Науковець пропонує власні назви компонентів моделі візуальної комунікації: «художник» — «твір мистецтва» — «засоби передачі образу» — «аудиторія» — «суспільний вплив» [3, с. 44]. Привертає увагу думка автора про те, що не стільки важливою є зміна ключових елементів процесу візуальної комунікації, скільки трансформація їхньої ролі. Центральне місце в процесі комунікації, за словами Бергера, відведене образу, який відображає й транслює норми та ціннісні орієнтири.

У такому ж ключі вибудовує розуміння візуальної комунікації Р. Ю. Порозов. Дослідник вважає, що візуальна комунікація не може відбуватися в рамках лінійного напрямку, тобто від першого ключового елементу до останнього. Кожна людина вибирає лише необхідне із усієї візуальної інформації, яку сприймає, і здатна осмислено конструювати своє власне світобачення. Окрім цього, важливою є ідея автора про те, що відправник візуального повідомлення, як і його одержувач, здійснюють інтерпретацію («переклад») візуальних образів, де можуть мати місце розбіжності й збіги відповідно до соціокультурного контексту [16, с. 172]. Таким чином, Р. Ю. Порозов, на нашу думку, схиляється до міркувань, що в кожній культурі створюються пріоритети, які визначають особливості зорового конструювання (наприклад, твір мистецтва як бачення художника) і сприйняття (зокрема думки фахівців-оцінювачів) певного візуального об'єкта.

Інший напрям дослідження феномену візуалізації пов'язаний із трансформацією в способах сприйняття та подання культурно-значимої інформації. Тобто відбувається зміщення акцентів у сторону візуального сприймання і формування візуальних текстів у зв'язку з реалізацією творчих інтенцій та вдосконаленням технічних засобів конструювання.

Показовою в цьому аспекті є публікація А. О. Жигаревої, де візуалізація розглядається як процес, з одного боку, «активної мисленнєвої діяльності щодо сприйняття об'єктивної реальності у вигляді зорових зображень», а з іншого — «надання видимої форми як реально існуючим, так і створеним штучно в свідомості будь-яким об'єктам і явищам» [12, с. 140]. Важливо підкреслити доцільність розмежування автором процесу сприйняття й формування візуального тексту в культурі.

Більшість дослідників проблем візуалізації схиляється до думки, що активно-діяльнісні процеси (сприймання й створення образів) тією чи іншою мірою впливають на різні аспекти життя соціуму. Ця точка зору віддзеркалена у поглядах О. А. Пушонкової. Автор зазначає, що «упроваджується «короткозорий» спосіб сприйняття «малими блоками», тому «візуальне мислення стає фрагментарним, асоціативним і вже не спирається на культурну традицію» [17, с. 4]. Окрім цього наслідку можна говорити, наприклад, про «інформаційно-візуальну травму», оскільки, через надмірне продукування візуальних образів, останні не можуть бути повною мірою розпізнаними, що негативно впливає, за словами З. І. Алфьорової, на перспективу засвоєння «всього тезауруса візуальної культури» [2, с. 345].

Сучасні дослідники висвітлюють візуалізацію і як процес унаочнення (побудови візуального образу), що створює умови для візуального спостереження. Візуалізація, згідно з точкою зору С. М. Симоненко, може уявлятися як «здатність до продукування значної кількості візуальних ідей» [21, с. 27]. Науковець розкриває зміст візуальної креативності, вказує на можливість створення нових об'єктів та їх відтворення в реальності за допомогою візуального мислення. Аналогічну концепцію розробляє І. А. Герасимова, котра візуалізацію розуміє як «матеріалізацію суб'єктивного візуального образу, реалізацію ідей і образів у фізичному світі» [5, с. 11].

Цікавий підхід до проблеми формування візуальних текстів спостерігаємо в праці І. І. Данилкіної. Культурологічну значимість мають виділені автором форми візуалізації уяви: 1) відтворююча, що дозволяє репродукувати вже знайомі ситуації; 2) пасивна, яка заміщує активну діяльність у фантазіях, мріях, снах; 3) продуктивна, котра характеризується діяльністю у творчій інтенції та спрямована на конструювання культурної реальності [8, с. 18]. Саме останній елемент, на нашу думку, є найсуттєвішим, тому що свідчить про матеріальне втілення ідеї як результату культурної творчості.

Проте реалізація творчих процесів залежить не тільки від можливостей окремої людини, але тією ж мірою необхідним чинником є вдосконалення засобів конструювання візуального. Більшість науковців, аналізуючи різні аспекти візуального мистецтва, зазначає, що мультимедійні технології є інструментом у процесі втілення творчих замислів. В. Д. Сидоренко стверджує: «Вже створюється оптичний живопис, де пензель і фарби замінено лазером, дифракційною решіткою... Згодом такі образи-картини проєктуються або подаються у вигляді переломлення і гри оптичних променів. Новітні технології в мистецтві надають безмежні можливості для творення. [20, с. 10]. Д. Берн у такому ж контексті сприймає візуалізацію. Дослідник вважає, що глядачі зупиняють погляд тільки на привабливому зображенні або зовсім новому образотворчому стилі, однак той факт, що ідея втілена завдяки, наприклад, комп'ютерним можливостям, не відразу спадає на думку [4, с. 21]. Поділяємо позицію названих науковців, котрі відзначають, що більшість сучасних візуальних об'єктів є технічно сконструйованими й опосередкованими. Людина стала невід'ємною від процесів спостереження й переживання штучно створених образів, які є лише подібністю реального світу. За словами С. Жижека, «...відчуття, що ми все більше і більше живемо в штучно сконструйованому всесвіті, викликає непереборну потребу «повернутися до Реального», знову знайти стійку основу в деякій «реальній дійсності»» [13, с. 27].

Визначена перспектива творення, можливо, навіть нових вимірів існування (за допомогою візуального інструментарію), свідчить про слушність твердження, що сучасний віртуальний простір репрезентується у візуальному модусі. У контексті сказаного необхідно вказати на одну із тез З. І. Алфьорової про те, що «зближення із сучасною віртуалістикою та «візуальними дослідженнями» пропонує нові можливості для осмислення візуальних феноменів [2, с. 45].

Проекцію у відповідному ключі пропонує О. І. Єлхова. У своїй науковій розвідці автор зосереджує увагу на досягненні віртуальної реальності через живопис, який «розкриває невидиме у видимому» [10, с. 28]. Дійсність віртуального характеру втілюється в образах художніх творів, відображається митцем у візуально відтвореному світі уявного виміру. «Мова візуального мистецтва, — пише А. Ю. Демшина, — в умовах глобалізації стає одним із найуніверсальніших способів міжкультурного спілкування, що сприяє розвитку асоціативного, образного, нелінійного мислення, формуючись у рамках освоєння віртуального простору» [9, с. 12]. Однак спірним, на нашу думку, є твердження про певну стандартизацію й уніфікацію засобів вираження в глобальній культурі, тому що варто говорити про єдину систему координат, яка дозволяє співіснувати візуально несхожому.

Ще один аспект дослідження візуалізації пов'язаний із вивченням специфіки конструювання гендерної ідентичності суб'єкта завдяки механізмам візуальної репрезентації. Так, дослідниці

Н. В. Межерицька [14], Г. М. Певченко [15] здійснили спробу виявити гендерні відмінності, реконструювати образи гендерних відносин, які репрезентуються в масовому кінематографі, усіх жанрах телебачення, візуальній рекламі, Інтернеті. Медіа, як вважають автори, відображають візуальні культурні коди, що можуть впливати на уявлення про норми та ціннісні орієнтири й трансформувати ідентичність. Н. В. Межерицька трактує візуалізацію як феномен, детермінований історико-культурними особливостями, що завдяки механізмам репрезентації та інтерпретації уможлиблює трансформацію об'єктивної реальності й конструювання в ній ідентичності суб'єкта [14, с. 21].

Також можна констатувати розвиток напрямку наукових пошуків щодо значення візуалізації у вирішенні проблеми трансляції головних досягнень сучасного наукового знання в різні сфери культури, зокрема в галузь освіти. О. Б. Єрмілова вважає, що візуалізація конструє образ предметів, явищ та відображених у свідомості зв'язків, котрі сприймаються тими, хто навчається [11, с. 3]. Відповідно до запропонованої думки, візуалізація створює умови для того, щоб виявити та унаочнити взаємозв'язки між певними подіями та об'єктами, які вивчаються. Однак у тій же мірі для нас суттєвим аспектом є не прописані вище можливості візуалізації, що дозволяють змінити ракурс розгляду проблеми, відійти від стереотипів, розкривати імпліцитні компоненти повідомлення та продукувати нові ідеї.

Подальші рефлексії, наприклад З. Ф. Абрарової, спрямовані в напрямі розвитку ідеї про візуалізацію як засіб засвоєння, відтворення та трансляції наукового знання. Автор стверджує: евристичний потенціал візуалізації зумовлений «об'єктивізацією науково-теоретичного знання у формі візуалізованого образу» [1, с. 14]. Домінуючою є думка про те, що процес розвитку знань від рівня ідей до візуалізованих уявлень забезпечує перенесення науково-теоретичних засад на емпіричний рівень. Адже візуалізація змісту отриманої інформації, на наш погляд, надає можливість скеровувати думки в необхідному напрямі, виокремлювати ключові моменти та істотним чином впливає на розуміння наукових дефініцій. Усе це має позитивні наслідки, оскільки кінець-кінцем дозволяє побудувати власну картину світу, що відображає об'єктивну дійсність. На нашу думку, система візуалізації знань, по-перше, вирішує проблеми, які виникають в умовах культури інформаційного суспільства: ущільнення значних потоків інформації, її усвідомлення та практичне використання, по-друге, позитивно впливає на можливість створення єдиного інформаційно-освітнього простору.

Отже, аналіз специфіки дослідження візуалізації засвідчив, з одного боку, складність, багатоплановість цього феномену, а з іншого, — різні трактування візуалізації зумовлені розмаїттям дослідницьких підходів до проблеми: деякі дослідники підкреслюють процес домінування візуального коду культури перед вербальним;

інші — обґрунтовують стратегії сприйняття й створення візуальних текстів; окремі — визначають впливовість візуального на специфіку гендерної ідентичності; деякі — надають перевагу візуалізації в процесі трансляції й засвоєння наукових знань.

Таким чином, можна стверджувати, що дослідження проблем візуалізації перебуває на початковій стадії. Поки що увагу науковців привертає, передусім, питання про зміну функціонального значення візуалізації, що впливає на різні сфери життєдіяльності суспільства. Тому дослідники намагаються зрозуміти особливості візуалізації та її роль у культурних трансформаціях. Зважаючи на різні, однак у межах культурологічних аспектів, площини досліджень, варто узагальнити сказане й окреслити специфіку візуалізації, в якій варто вказати на два активно-діяльнісні процеси, зумовлені історичними й культурними чинниками: 1) процес сприйняття об'єктивної дійсності у вигляді оптичних зображень та 2) процес конструювання у видимій формі об'єкта за допомогою мислеобразів (як реально існуючих, так і породжених креативними ідеями) чи вдосконалених технічних засобів з метою максимальної зручності його усвідомлення.

Розуміння візуалізації задає певні орієнтири для подальших досліджень. У цьому контексті виникає потреба у розгляді візуалізації як культурної домінанти сучасності з урахуванням різних сторін її функціонування.

Список літератури

1. Абрарова З. Ф. Визуализированный образ в научном познании: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / З. Ф. Абрарова; Башкир. гос. ун-т. — Уфа, 2010. — 18 с.
2. Алфьорова З. І. Візуальне мистецтво кінця ХХ — поч. ХХІ ст.: дис. ... д-ра мистецтвознав. : 24.00.01 / З. І. Алфьорова; Харк. держ. акад. культ. — Х., 2008. — 501 с.
3. Бергер А. Видеть — значит верить. Введение в зрительную коммуникацию / Артур Бергер; пер. с англ. Д. Н. Иценко. — М.: Изд. дом «Вильямс», 2005. — 288 с.
4. Берн Д. Цифровое освещение и визуализация / Джереми Берн; пер. с англ. И. В. Берштейна. — М.: Изд. дом «Вильямс», 2003. — 330 с.
5. Визуальный образ (Междисциплинарные исследования) / Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. И. А. Герасимова. — М.: ИФРАН, 2008. — 247 с.
6. Воробьева Е. В. Вербальные и визуальные средства реализации эстетического мотива в рекламном тексте: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Е. В. Воробьева. — Майкоп: 2010. — 24 с.
7. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. — Житомир: Рута, 2006. — 320 с.
8. Данилкина И. И. Концепт визуализации воображения в творчестве как феномен культуры: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / И. И. Данилкина; Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. — Тамбов, 2009. — 20 с.

9. Демшина А. Ю. Визуальные искусства в ситуации глобализации культуры: институциональный аспект: автореф. дис. ... д-ра культурологии: 24.00.01 / А. Ю. Демшина; Санкт-Петербургский государственный университет. — СПб, 2011. — 38 с.
10. Елхова О. И. Онтологическое содержание виртуальной реальности: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.01 / О. И. Елхова. — Уфа, 2011. — 38 с.
11. Ермилова Е. Б. Визуализация обучения как средство формирования учебных способностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е. Б. Ермилова; Казанский государственный педагогический университет. — Казань, 1999. — 26 с.
12. Жигарева А. А. Подходы к выявлению сущности визуализации как социального явления / А. А. Жигарева // Симбирский научный вестник. — 2010. — № 2 (2). — С. 136–142.
13. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального / С. Жижек; пер. с англ. А. Смирного. — М.: Фонд «Прагматика культуры», 2002. — 160 с.
14. Межеричкая Н. В. Человек в поле визуальной культуры: гендерный аспект: автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Н. В. Межеричкая; Рост. государственный университет. — Ростов-на-Дону, 2002. — 26 с.
15. Певченко Г. Н. Репрезентация гендерной идентичности в визуальной культуре: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13 / Г. Н. Певченко; Ставропольский государственный университет. — Ставрополь, 2006. — 21 с.
16. Порозов Р. Ю. Антропологический смысл категории «визуальные коммуникации» / Р. Ю. Порозов // Вестник Бурятского государственного университета. — 2011. — № 14. — С. 169–172.
17. Пушонкова О. А. Динаміка форм візуальної репрезентації (естетичний аспект): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 / О. А. Пушонкова; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2006. — 16 с.
18. Савченко В. В. Візуальний переклад літературного тексту: автореф. дис. ... канд. філософських наук: 09.00.08 / В. В. Савченко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2003. — 15 с.
19. Савченко В. В. Переклад як механізм самоздійснення культури / В. В. Савченко // Філософські пошуки. Вип. XXX. — Львів-Одеса, 2009. — С. 131–139.
20. Сидоренко В. Д. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ—ХХІ століть / В. Д. Сидоренко. — К.: ВХ[студіо], 2008. — 188 с.
21. Симоненко С. М. Візуальна креативність: діагностика та комп'ютерні технології розвитку / С. М. Симоненко, О. М. Грек. — Одеса: Фенікс, 2010. — 204 с.
22. Elkins, J. Visual Studies: A Skeptical Introduction / J. Elkins. — New York; London: Routledge, 2003. — 230 p.
23. Jay, M. That visual turn: The advent of visual culture / M. Jay // Journal of visual culture. — 2002. — Vol. 1, № 1. — P. 87–92.
24. Mitchell, W.J.T. The pictorial turn / W.J.T. Mitchell // Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation. — Chicago, 1994. — P. 11–35.
25. Mirzoeff, N. An Introduction to visual culture/ N. Mirzoeff. — London; New York: Routledge, 1999. — 274 p.
26. Moxey, K Visual Studies and the Iconic Turn / K. Moxey // Journal of Visual Culture. — 2008. — Vol. 7, № 2. — P. 131–146.

Надійшла до редколегії 21.03.2013 р.